

קנאי האסלאם בשלטון: דיסטופיה ומציאות

עמנואל סיון

כ"א ע"ס / 181 (2)

מה יהיו פניה של המדינה ששואפים קנאי האסלאם הסוניים לכונן בעולם הערבי? שאלה זו מנסרת בחלל למן ייסודה של תנועתם בראשית שנות ה-60 ולא בכדי, שהרי ההשתלטות על המדינה עמדה בראש מעייניהם. לשיטתם המדינה המודרנית היא הסיבה העיקרית לשקיעתו של האסלאם כתרכות וכאורח חיים; רק באמצעות ההשתלטות על מנגנוני האכיפה של המדינה אפשר יהיה להשליט את ההלכה המוסלמית – השריעה, ולעצב את חיי המאמינים.

הצהרה מפורשת, מעשית ושיטתית של חזון המדינה האסלאמית היא בבל תימצא. לכל היותר אפשר למצוא עקרונות, כגון תוכניתם של רוצחי סאדאת לכונן אחרי חיסולה הפיסי של העילית הפוליטית המצרית מועצת אנשי דת וכן אספה מייעצת. ההוגה המצרי הליברלי חוסיין אחמד אמין (1932-2014), שגודע בזכות ספרו מודה נבוכים למוסלמי העצוב במאה ה-20 (1983), ניסה ב-1986 לשחזר את חזונו של קנאי האסלאם מהתבטאויות רבות ופזורות ולדמיין את יישומו האפשרי. הוא התווה מעין סיכום ביניים של המהפכה האסלאמית שלושה חודשים אחרי שתתפוס את השלטון – כפי שהוא מדמיין שינסח אותו מנהיגה. היות שמדובר בתפיסת השלטון בכוח, בדרך שיוקם משטר לאדמוקרטי, שהרי לדעת המהפכנים הדמוקרטיה היא רעיון מערבי ועל כן פסול מעיקרה. אבל מעניינים יותר הם הפרקים הבאים של דיסטופיה זו, ביחוד לנוכח העובדה שכל הנסיונות האלימים להגיע לשלטון במצרים נכשלו. אחרי כשלון ההתקשות במופארך ב-1995 והנסיון לפגוע אנושות בתחרות למצרים ב-1997 נותרה תפיסת השלטון בקלפי האפשרות היחידה. וזו אכן התממשה בבחירות לנשיאות ביולי 2012, עם בחירתו של מוחמד מורסי.

לפי התסריט של אמין תיפתח במצרים מהפכת תרבות בקנה מידה ענקי מיד לאחר תפיסת השלטון. תיאטראות, מוזיאונים, בתי קולנוע וקברטים ושאר קיני תועבה ייסגרו. תוכניות הרדיו והטלוויזיה יוקדשו לנושאים דתיים. גם תחומי עיסוקה של העיתונות היומית והשבועית יוגבלו. יוטל איסור מוחלט על קיומם של מופעי זמר וריקודי בטן, ש"כל תכליתם לגרות יצרים שפלים". חזמנים וספרי סיפורים קצרים שנכתבו או תורגמו בסגנון מודרני ייאסרו, משום שהם נועדו "רק להסיח את דעת הבריות מאללה". תוכנית הלימודים הנוכחית תבוטל והוראת שפות זרות תיאסר. הס מלהזכיר את התיאורות של

דרחוק, קופרניקוס, גלילאו, ניוטון ואיינשטיין, הסותרות את הקוראן. במקומן יוצבו כתביהם של תיאולוגים סוניים מימי הביניים ובראשם אבן תימיה, או של הוגי הקנאות החדשה, מסייד קוטב ואילך.

כדי לנעול את מצרים בפני חדירתו של האימפריאליזם התרבותי יושם קץ לתנועת הת"יחות. אמנם הדבר יגרום למצרים נזק כלכלי, אך "תכליתו העליונה של קיומנו עלי אדמות איננה גידול התל"ג".

כדי להתגונן מפני הסכנות הרבות האורבות עדיין מבית יוטל פיקוח חמור על המוסר הציבורי. סוכני השיטור העיקריים שלו יהיו ילדים ונערים, חסידיה הנלהבים ביותר של המהפכה. המשטר יעודד אותם לדווח לרשויות על הוריהם או מבוגרים אחרים שאינם מקפידים על קיום מצוות, או מטילים דופי במשטר.

ישום השריעה יחייב בהכרח לטפל בשתי הקבוצות בעלות הסטטוס הנמוך ביותר על פי החוק המוסלמי – נשים ושאינם מוסלמים. מן הנשים ישללו כל הזכויות המדיניות וכן הזכות לעבוד מחוץ לבית. אמנם הדבר יפגע בכושר הייצור במצרים, אך היזת שיתאפשר לנשים להתמסר יותר לגידול ילדים והן תיחשפנה פחות לפיתויים העלולים לפגוע בצניעותן, יושג איזון במאזן הרוח וההפסד. כמו כן יאסר על נשים להשתמש בתחבורה ציבורית וללכת ברחובות הראשיים בערים, דבר שיקל על שמירת הצניעות בפומבי.

אף מן הקופטים ישללו הזכויות המדיניות ויוטל עליהם מחדש מס הגולגולת, הגיזיה, שהיה נהוג עד סוף המאה התשע עשרה. יאסר עליהם לשרת בצבא ולכהן במשחת בכירות במנהל הציבורי וברשות השופטת ולא יוענקו להם רישיונות לבניין כנסיות חדשות או לשיפוץ כנסיות עתיקות.

מנהיגה העתידי של המהפכה מודה שמצוקותיה החומריות הקשות של מצרים ישאח בעיניו: שיכון, תחבורה, בירוקרטיה ובערות, אך ההנהגה החדשה תטען שעוד מעט תתחיל להתמודדות עם הריאליה הכלכלית. "ואחרי ככלות הפל, מעולם לא הבטחנו לכם גן עדן על פני אדמות. חייב אדם לטרוח בראש ובראשונה למען העולם הבא". כאן מסתיים התסריט שפורסם בשבועון אל מצאור ב-28.09.1986, שביקש לצייר באורח סרקסטי ומוגזם משהו את טיבה של הקנאות האסלאמית (בשיחות שניהלתי עמו בעת ביקור בקהיר היה אמין פסימי עוד יותר).

בחלוף עשרים ושש שנה הועמדה התחזית למבחן עם בחירתו של מוחמד מורסי לנשיאות.

רבים מן המשקיפים הליברליים ציפו שיתברר כי "האחים המוסלמים" אכן קיבלו את הדמוקרטיה, ולו רק מנימוקים פרגמטיים, וכי יפעלו ליישום מתון של האידאולוגיה שלהם. אולם אמין לא היה ביניהם. כפי שכתב לי בדוא"ל ניכרה עד מהרה במצרים אכזבה משלטונו של מורסי, קודם כל בשל סגונו הנשיאותי האוטוריטרי והשחצני. כל הסמכויות דוכו בידיו ובידי חבר יועציו, כמעט כולם מאנשי "האחים המוסלמים", ללא כל שיתוף פעולה עם גורמים אסלאמיים קרובים להם בדעות, כגון מפלגת אלווסט הליברלית ומפלגת אלנור הסלפית. ננקטו גם צעדים פרובוקטיביים סמליים: ביום השנה ה-39 למלחמת אוקטובר (מלחמת יום הכיפורים) לא טרח מורסי להזכיר את הנשיא סאדאת, ואף הזמין לבימת הכבוד את טארק אלזומר, מנהיג הקשר נגד סאדאת (ששוחרר ממאסר).

אך החשוב מפל היה המחטף החוקתי שביצע מורסי ב-22 בנובמבר 2012: הוא ניצל פרצה בחוק (שנוצרה עם פסילת האספה המכוננת על ידי בית הדין הגבוה לחוקה) והעניק לעצמו את הסמכות הביצועית והחקיקתית העליונה, שעשתה אותן לחסין בפני ביקורת שיפוטית. מתוקף סמכותו זו מינה אספה מכוננת חדשה ובה רוב מכריע ל"אחים המוסלמים". החוקה אושרה לאלתר במשאל עם ובה חוזקו סמכויותיו על חשבון הרשות השופטת. היא כללה סעיף (219) שפירט את העקרונות והנושאים שבהם תשמש ההלכה הסונית בסיס לכל חקיקה ופעולה שיפוטית.

מורסי אף נטה לפעול באמצעות צווים נשיאותיים, או להעביר חוקים באמצעות מועצת השורא שתפקדה כבית העליון, ושבה שלטו חברים שמינה הוא עצמו (אף על פי שגוף זה נועד ליעוץ בלבד). כל אלה החמירו את הספקות בדבר מחויבותה של תנועת "האחים המוסלמים" לדמוקרטיה, נוסף על האלימות שבה דיכאו האחים הפגנות נגד אופוזיציונית (לרבות שימוש בעינויים).

ומה באשר לנושאי כלכלה? כאן הסתבר עד מהרה שלמרות המליצות על "כלכלה אסלאמית" לא היתה ל"אחים המוסלמים" תוכנית ייחודית וקונקרטית, להוציא רשימה מעורפלת של יעדים כלכליים וחברתיים. יתרה מזאת, לא היה להם ידע ונסיון כלכלי וניהולי, ואנשי העסקים המקורבים אליהם היו בעיקר יבואנים של מוצרי צריכה ובעלי רשתות שיווק. הפגיעה בכלכלה המצרית עקב התמוטטות התיירות והירידה בהשקעות חוץ הביאה להידלדלותן של יתרות המט"ח תוך שנה אחת מ-36 ל-14 מיליארד דולר. הצמיחה בתל"ג צנחה ל-1.8%, ופירוש הדבר היה ירידה של ממש ברמת החיים. הגירעון התקציבי גדל ל-10%, ואילו ההלוואה בת 4.8 מיליארד דולר שציפו לה מקרן המטבע הבינלאומית בוששה לבוא, מאחר שהממשלה לא יכלה להציג תוכנית של רפורמות. אמנם

הסובסידיות למצרכי מזון בסיסיים ולדלק לא קוצצו, אך המחסור בדלק בשל קשיים ביבוא הביא להפסקות חשמל ולתורים ארוכים בתחנות הדלק, ודי היה בנתונים המקור כלכליים שהופצו בכלי התקשורת כדי לחולל חרדה.

את עיקר מעייניה השקיעה הממשלה, בדיוק כפי שחזה אמין, בהגבלת חופש הביטוי והכפפתו לערכים אסלאמיים; כך ביקשה לעצב מחדש את התקשורת והתרבות. יש לזכור שמורסי היה בשלטון רק שנה אחת, אך עשה לא מעט לעקירתה מן השורש של התרבות החילונית. משרד התובע הכללי הגיש מספר אסטרטגומי של תביעות נגד עיתונים ועיתונאים על העלבת הנשיא. המשרד גם לקח על עצמו לנהל כמאה משפטים של עיתונאים ואמנים שנגדם הוגשו תלונות בשל פגיעה בקודשי האסלאם. רוב ההליכים המשפטיים לא הסתיימו במשך השנה, אולם חרב דמוקלס הונפה על ראשי הנתבעים, לרבות ידוענים מתחום התקשורת כגון בסאם יוסף ואברהים עיסא.

מועצת השורא, שהיתה חסינה מפיזור על פי הצו הנשיאותי מ-22 בנובמבר, אסרה על מופעי בלט, שהוגדרו כבלתי מוסריים, וקיצצה את התקציב המוקדש לאמנויות. כדי להגן על ערכי הדת והמוסר ציווה בית הדין המנהלי העליון לסגור ערוץ טלוויזיה שהתמחה בשידור מופעים של ריקודי בטן. במאי 2013 מינה הנשיא את מקורבו, עלאא עבד אלעזיז, לשר התרבות והלה התחייב להשתמש בסמכותו כצנזור כדי לחסל את נוכחותם של הליברלים והנאצריסטים בתקשורת ובתרבות. כל אלה יצרו קרע חמור עם האינטליגנציה המצרית.

ועדיין קשה לדעת האם הזיקו צעדי המשטר לתדמיתו בדעת הקהל, שהיתה שמרנית למדי. נראה שלהוציא אולי את ביטול האיסור על מילת נשים בידי שרת הבריאות (שהיתה, דרך אגב, פרופסור לגינקולוגיה) לא קוממו צעדים אלה את האוכלוסייה בכללותה. והוא הדין גם בצעדיו בתחום החינוך, שכללו מינויים מאסיביים של "אחים מוסלמים" במשרד החינוך, הנוער והתרבות, ותוספת כוח אדם ומשכורות (ונוסף על הדאגה לשיכונם של המועסקים הנוספים).

הפקידים החדשים התמקדו בחינוך התיכוני, שבו ראו את החוליה הקריטית במערכת החינוך. תהליך כתיבתם ופרסומם של ספרי לימוד חדשים היה ארוך ומסורבל; הספרים המעטים שאושרו בלטו באפיון הקופטים כבני חסות, כלומר אורחים מדרגה שנייה, או בשינוי האידיאל הנשי לכיוון הנישואין והטיפול במשפחה. הקופטים והפמיניסטיות נחרדו, אך לשינויים חקיקתיים (להוציא, כאמור, בתחום מילת נשים) לא הגיעו הדברים

בשנת שלטונם של "האחים המוסלמים". התמורה המיידית העיקרית בתחום החינוך היתה הגדלה ניכרת של התמיכה ב־400 ספר פרטיים של "האחים המוסלמים". השילוב של סגנון נשיאותי בחטלי, ניהול כלכלי כושל וקרע עם האינטליגנציה היה בעוכרי האחים המוסלמים והביא להפגנות המוניות מאביב 2013 ואילך. הן הגיעו לשיאן ב־30 ביוני, ובסופו של דבר הוגשה למורסי דרישה אולטימטיבית מטעם הצבא: להגיע בתוך 48 שעות להסדר עם המפגינים.

היתה זו שנה שחורה ל"אחים המוסלמים", שבה התאשרו כל תחזיותיו של חוסיין אחמד אמין, אבל שחורים משחור היו ששת השבועות שבאו לאחריה, שבהם הוכה משטר "האחים המוסלמים", כפי שניזכר להלן, מכה קשה אף יותר, שהכניסה למשוואה גורם שלא נחזה על ידי אמין: חשיפת עולמם הרחני, שהיה סמוי עד אז מן העין. ב־3 ביולי נאספו כ־12-15 אלף מחברי "האחים המוסלמים" בכיכר שליד מסגד ראביעה אלעדוויה בצפון־מזרח קהיר (שכן כיכר תחריר נסגרה על ידי המשטרה) להפגנת מחאה נגד "הדתת הנשיא האזרחי הנבחר הראשון של מצרים", מוחמד מורסי, בידי הצבא – הפגנה שהפכה עד מהרה לשביתת שָׁבֵת למשך כל חודש הרמדאן ואף שבוע לאחריו. כוחות גדולים של צבא ומשטרה כיתרו את הכיכר שבה התבצרו המפגינים. הם אִפְשָׁרוּ לאלו שרצו לעזוב את הכיכר לצאת ללא הפרעה, אבל מנעו כניסת מפגינים חדשים. המחאה הסתיימה בפריצתם של כוחות המשטרה לכיכר עם שחר ב־14 באוגוסט 2013, לאחר סילוק המתרסים שהקימו המפגינים סביב לה. כוחות המשטרה השתמשו בדחפורים ובנשק חם; לפי הנתונים שנמסרו מטעם בתי החולים נהרגו בעת פיעור הכיכר למעלה מ־800 מפגינים, חלקם נשים וילדים, וכ־4,000 נפצעו. לפי דיווחי ארגונים של זכויות אדם נהרגו הרבה יותר.

מה עשו הדרגים הנמוכים של "האחים המוסלמים" (שלושה מתוך חמישה) שהיוו את רוב המפגינים? בכיכר הוקמה במה שממנה נישאו דרשות בשעות הלילה, שבהן היו רוב המפגינים ערים וכמובן רשאים לאכול בחודש הרמדאן. בידינו דיווח יום יומי של כתבת העיתון אלחייאת בקהיר, אמינה חיירי, על הדרשות שנישאו מן הבמה, וחשוב יותר: הדרשות האלה צולמו ברובן בזמן אמת על ידי צוותים של רשת אלג'זירה ושודרו לפחות ברחבי קהיר. חלקן הגיעו גם לרחבי מצרים באמצעות יוטיוב. מלבד הכתבות של אלחייאת הצלחנו להשיג עותקים של צילומים לאורך שישה לילות. הם מאשרים את מהימנות דיווחה של הכתבת.

יש להדגיש שההאזנה לדרשות בלילות היתה הפעולה הקיבוצית הכמעט היחידה של המפגינים. בשעות היום הם נמנמו, בדרך כלל, בחום המחניק באוהלים. אך עדויות על פעילות אחרת, כגון קריאה בקוראן ולימוד פרקי חרית' בקבוצות קטנות או גדולות. הסתבר אפוא שתרבותם של "האחים המוסלמים" היא בעיקרה תרבות שבעל פה ולא של אוריינות או קריאה בקול של טקסטים. מכל מקום ברור שהאזכורים ההיסטוריים היו נהירים לשומעים, כי שינון פרקי קוראן וחרית' הם חלק מן ההכשרה האזכרה, חמש עד שמונה שנים, שעוברים החברים. בסוף כל אחד מחמשת השלבים בהיררכיה הם נבחנים על כך בעל פה.

מה אפשר ללמוד על עולמם הרוחני של "האחים המוסלמים" מהשידורים על הבמה בכיכר ראביעה אלערוזיה?

כצפוי רואים "האחים המוסלמים" את עצמם כאוונגרד, או "מובלעת מנהיגה" בלשון האנתרופולוגיה. הדרשנים משווים אותם לצחאפה, חבורת חסידיו של הנביא מוחמד במכה, או לבני ישראל יוצאי מצרים בהנהגת משה, או לצבא שאול ודוד העומד מול הפלשתים (אלה הן שתי פרשיות מקראיות המתוארות בקוראן); ואם כן הרר אויביהם. הצבא והמשטרה, הצרים על מתחם ראביעה אלערוזיה, הם כוחות הכפירה, כמו לוחמי שבט קורייש במכה. אבל חמור מזה: העם המצרי הניצב מנגד מושווה לתושבי מסה האליליים וקרדי בפי הדרשנים מתנאפיקון, צבועים, פוסחים על שתי הסעיפים – ביטוי של התנשאות שוודאי אין בו כדי לחבב את "האחים המוסלמים" על הקהל המצרי, אלא להביא לניכור.

האוונגרד, או "המובלעת", נהנה מחסות מלאכי מוחם וקרדי "מידאן אלמלאיפה", כיכר המלאכים. בייחוד חשובה חסותו של של המלאך גבריאל (גיבריל), שהביא לנביא מוחמד את הקוראן בליל ה-27 בחודש הרמדאן. ובאמת בלילה זה, שחל באותה שנה בשלושה באוגוסט, טענו רבים מן הדרשנים שהם רואים את גיבריל בכבודו ובעצמו יחד אל המתחם, שהפך בעליל למתחם קדוש.

החלומות, ולא דווקא פסוקי קוראן וחרית', היו אכן כלי תעמולה ומקור ידע עיקרי בפי הדרשנים. הדבר בא כנראה בהפתעה לצופים בשידורים שהיו מחוץ למתחם. כמה פסוקי קוראן, שעליהם חוזרים הנוכחים בכיכר במקהלה, משובצים באורח דרמטי בסיפורי חלומות. מקצת החלומות מנסים לייצר דימוי נשגב של הנשיא מורסי (דמות בלתי כריזמטית בעליל), שאת עלבון הדחתו הם תובעים – והקהל קורא עמם במקהלה: "יא סיסי, יא סיסי, מורסי הוא ראיסי" (הנשיא שלי). דרשן אחד ראה בחזון הלילה את מוחמד

עומד בתפילה לפני עדת המאמינים, ואחר כך מעביר את תפקיד שליח הציבור למורסי. בחלום אחר ראה דרשן את מוחמד ישן מימינו, וכשהביט שמאלה ראה את מורסי. "בתולה תמה" שהובאה לבמה ראתה בחלום את מורסי כששבע יונים ידוקות מתעופפות סביבו – סימן מובהק להיותו "ואלי", קדוש, בעל קשרים עם עולם הנסתר. בהשפעת החלומות, מבשר דרשן אחר, הודיעה אשה קופטית שהיתה בין הצופים שהיא מקבלת עליה את האסלאם.

בהמשך לאותה תרבות אוראלית ולא למדנית, הנסמכת בעיקר על טקסטים קדושים, מופיעים חלומות שבהם נראית דח הרפאים של עומר סולימאן, איש סודו של מובארק, באומד שמצרים אינה בשלה לדמוקרטיה, כמעץ צידוק להדחת מורסי. למרות "כיפת המלאכים" המגינה על המתחם, ככל שהתארכו הימים וגדלה הסכנה של פרצת כוחות המשטרה למתחם עברו הדרשות תמורה ונעשו לדרשות גיהאדיות ("גיהאד" בערבית המצרית שקול ל"ג'יהאד" בלהגים אחרים של הערבית המדוברת) ברוח. אם יושבי המתחם מוגדרים מלכתחילה כמוראביטון, כלומר כמנהלים גיהאד דפנסיבי, עכשיו קוראים להם להשיב מלחמה שצרה ולהסתכן בשפיכות דמים. חלום חוזר ונשנה מראה את סיסי כשהוא טובע בנחשולים של דם, ואילו בין אזכורי הנסים ההיסטוריים מופיע הקהל כאוכלוסייה, כשמשון הממוטט עליו את ההיכל. פרשיות אלה משמשות כנראה להכשרת הלבבות, כפי שאנו רואים מן הקריאות במקהלה: "גיהאד פי סביל אללה" (ג'יהאד למען אללה), "גיהאד פי סביל מורסי", או לחילופין "המוות הוא שאיפתנו הנשגבת". הקריאות במקהלה מקודמות על ידי אנשים בקהל ומשלהבות את המתקהלים. הן מסייעות אולי לפתור את החידה של התמדת המפגנים בעמדתם למרות הסכנה הברורה של שימוש בכוח על ידי הכוחות הצרים עליהם. חשוב להדגיש שמותר היה לעזוב את המתחם, ודי בקלות, בחסות החשיכה, ואף על פי כן נראה שרק כמה מאות נשדו ממנו. מסתבר שהאחרים חיכו לנס שיצילם ברגע האחרון, או נוצרה בהם נכונות קיבוצית להקרבה, או לחילופין חשבו שזהו משחק של "מי ימצמץ ראשון" וציפו שהמשטר הוא שיירתע. אותה ציפייה לנס מופיעה גם בסיפורים החוזרים ונשנים על נסים, פראמאט, שקד לצדיקים במהלך ההיסטוריה. ראש וראשון הוא קרב בְּדֵר, שבו גכד מוחמד ובעלי בריתו ממדינה על אויביו משבט קורייש בזכות הסיוע השמימי. "קרב בְּדֵר שני עומד להתרחש!", קוראים מן הבמה. בחלום אחר ראתה "בתולה תמה" את צבא פרעה טובע בים של דם. חוזרים ונשנים מעשי נסים הקשורים בקדושים המעונים של תנועת האסלאם הרדיקלי במצרים. למשל, סייד קוטב, כשהוליקוהו לגרום קילל נמרצות את הנשיא נאצר, ואכן לא

חלפו עשרה חודשים ונאצר המקולל נחל מפלה במלחמת ששת הימים. נס דומה קרה לזיינב אלגזאלי, מנהיגת תנועת הנשים של "האחים המוסלמים", שהושלכה לכלא ושיסו בה כלבים – אך הפלא ופלא! הם לא השאיחו בה שום פצע וחבורה.

עולם רוחני זר ומוזר נגלה אפוא לעיני הצופים בשידורים ממתחם ראביעה אל עדוויה. הצופים רגילים היו זה כשלושה עשורים לראות ב"אחים המוסלמים" כוח חברתי חיובי, הנוהג בנחת ובנימוס ומחיש עזרה לחלכאים ונדכאים, עניים, אלמנות ויתומים, קורבנות של התמוטטות בניינים או שריפות, כלומר מעין חב"דניקים – והנה הם מגלים שהם חברי כת נלהבת ומשולהבת, ששה לקרב. הכת המנוכרת שנתגלתה חידדה עוד בשידורים את תחושת האכזבה משלטון מורסי, מה גם שאת ממצאי השידורים אישר אותו חוקר יחיד, חאזם קנדיל, שנכח במפגשיהם של "האחים המוסלמים" בשנים שלפני 2011 (*Inside The Muslim Brothers*, Cambridge UP: 2014).

מכל אלה מסתברת האדישות ואף ההסכמה שבה קיבלה דעת הקהל במצרים את פריצתם של כוחות המשטרה למתחם, שפינו אותו תוך שתיים עשרה שעות. והוא הדין גם במאסרם של לפחות עשרת אלפים מחברי "האחים המוסלמים" ברחבי מצרים. אך פלא שסדר וביטחון נתפסו כעדיפים על התנסות אסלאמית. 96% מן המצביעים הצביעו בעד החוקה החדשה שיזם סיסי בשנה שלאחר מכן.

כלומר, בששת השבועות הללו ובשנה שקדמה להם הקדיחו האחים המוסלמים את תבשילם. יהיה אשר יהיה פשר חידת ההקרבה הקולקטיבית של המפגינים חברי "האחים המוסלמים", ברור שניכור דעת הקהל המצרית מן התנועה רק גבר במהלכם, ועל כן נראה אולי הטבח הנורא כתשובה הולמת להתנהגות הנראית הזויה של המפגינים המסרבים לפנות את המתחם. אותה דעת קהל הגיעה אפוא להצדקת הדיכוי והשימוש בכוח, כמו גם למגבלות החמורות שהטיל סיסי על הדמוקרטיה, משום שבפניה של האוכלוסייה עמד אויב מוזר וממושמע, הנשען על עולם מושגים של נסים, מראות וקולות שלא מעלמא הדין. "השריעה היא הפתרון" – היא סיסמת "האחים המוסלמים" – התגלתה כמקסם שווא. אין בה פתרון לחוליים החברתיים והכלכליים, אין בה בשורה לדמוקרטיה ואין עמה סיכוי לתקומתה של מדינה רציונלית ומודרנית. בהשראת ספרד המפורסם של קרל מרקס, השמנתה עשר בברימר של לואי בתאפארט, אפשר לומר שהיה זה "השמונה עשר בברימר" של עבד אלפתאח סיסי – מהפכה עממית שהסתיימה בשלטון של יחיד עריץ.

המציאות היתה אם כן גרועה מן הדיסטופיה.